

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, МЕНЕДЖМЕНТУ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ**

Розвиток ринку послуг в Україні в умовах сталого розвитку

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 10-471 групи

Спеціальності 051 Економіка

Освітньо-професійної програми

Економіка

Гараєва Ельвіра Джейхун кизи

Керівник: к.е.н, старша викладачка Чмут
А.В.

Рецензент: Директор ТОВ “РАТУШ-
АГРО” Алісевич В.Л.

Івано-Франківськ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ	5
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПОСЛУГ	
1.1 Поняття послуг та їх загальна характеристика	5
1.2 Класифікація послуг.....	9
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РИНКУ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	12
2.1 Стан та тенденції розвитку ринку послуг в Україні	12
2.2 Особливості експорту послуг України	19
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РИНКУ	24
ПОСЛУГ В УМОВАХ ВІЙНИ	
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Запит на послуги у сучасному суспільстві безперервно збільшується, а разом з цим ростуть вимоги до їх якості й доступності. Україна, намагаючись перейти до концепції сталого розвитку, також активно впроваджує ці принципи в галузі надання послуг. Розвиток ринку послуг у контексті сталого розвитку стає ключовою темою для досліджень та практичної діяльності.

Особливо актуальною стає ця проблематика в умовах воєнного конфлікту, коли повітря, земля і водні ресурси зазнають серйозного забруднення. Підтоплення територій та знищення природних екосистем призводять до значних збитків для економіки держави. Все це впливає на різні галузі економіки, в тому числі сферу послуг.

Питанням аналізу та удосконалення функціонування ринку послуг України приділяли увагу в своїх наукових творах різні українські вчені-дослідники, серед яких: Т. І.Данилюк, А. О. Вітренко, І.М.Кіров, В.О.Коюда, Я.В. Остафійчук, В.О. Омаров, М.А.Хвесик, А. Колота Е. Лібанова, А. Мосумова. Ці та інші вчені досліджували питання функціонування ринку послуг в мирний час, проте особливості та проблеми в цій сфері в умовах війни є недостатньо вивченими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами Кваліфікаційна робота виконувалась у відповідності до науково-дослідної теми «Стратегічне управління економічною діяльністю підприємств у контексті сталого розвитку» – номер державної реєстрації 0123U104063 (в її межах автором досліджені напрямки забезпечення сталого розвитку ринку послуг).

Метою роботи є дослідження функціонуванні ринку послуг в умовах переходу до парадигми сталого розвитку.

Реалізація мети дослідження обумовила постановку та вирішення наступних завдань:

- дослідити сутність та зміст поняття послуги;
- вивчити класифікацію послуг в сфері економіки;
- дослідити стан та функціонування ринку послуг в Україні;
- провести аналіз стану зовнішньої торгівлі послугами;
- запропонувати напрями розвитку ринку послуг в умовах сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є процес розвитку ринку послуг.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні засади функціонування ринку послуг в умовах сталого розвитку.

Методи дослідження: аналізу і синтезу – при уточненні й структуванні теоретичних основ та їх взаємозв'язків; системного аналізу – при формуванні теоретичних узагальнень, уточненні ключових термінів та формулюванні висновків; монографічний – для розкриття сутності процесів та дослідження окремих понять, включаючи концепцію "послуга"; економіко-статистичні – для ефективного аналізу ринку послуг за допомогою обробки масивів емпіричних та статистичних даних; графічний – для схематичного подання вивчених явищ та процесів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості практичного застосування для підприємств які функціонують в сфері послуг.

Апробація результатів дослідження. Робота апробована на Міжнародна науково-практична конференції «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (02-03 листопада 2023 року м. Івано-Франківськ).

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПОСЛУГ

1.1. Поняття послуг та їх загальна характеристика

Розвиток сфери послуг відбувався паралельно з прогресом у виробництві, що спричинилося науково-технічним прогресом протягом XVI–XIX століть. Згодом сфера послуг поступово трансформувалася в сукупність промислово-організованих галузей, включаючи великі, середні та дрібні підприємства.

У країнах з розвинутою ринковою економікою цей процес обумовлений двома основними факторами. З одного боку, це підвищення рівня життя населення та збільшення платоспроможного попиту, а з іншого – розширення діяльності підприємців у сфері надання послуг, як ефективного напрямку вкладення капіталу. Інтенсивний розвиток надання послуг населенню став характерною рисою минулого століття. У сучасний період завдяки активному використанню досягнень науки, асортимент наданих послуг значно розширився, з'явилися нові інноваційні галузі. Розвиваються управлінські та консультативні послуги, пов'язані з інформаційно-телекомунікаційними технологіями, оптимізацією фінансових потоків, розробкою програмного забезпечення та його супроводом. Нині ринок насичений різноманітними товарами, що спричиняє збільшення попиту на послуги. Цей тренд впливає на структурні зміни в економіці країни та свідчить про позитивні зрушення в виробництві та розвитку сфери послуг, а також в структурі зайнятості населення.

Відомо, що третій сектор економіки несе значний вклад у збільшення збагачення багатьох країн

На сьогоднішній день сфера послуг тісно вплетена в різні сфери життєдіяльності суспільства

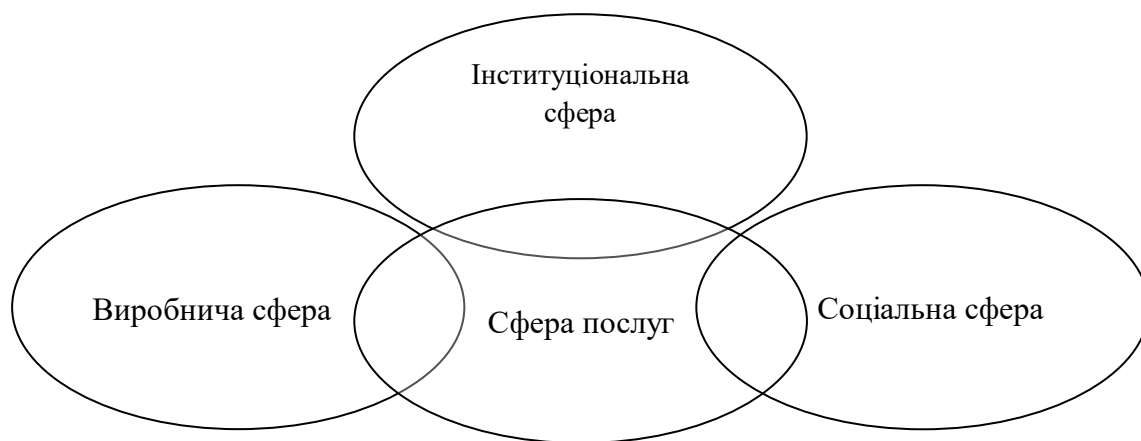

Рис.1.1 Місце сфери послуг в людській життєдіяльності

Джерело: [1]

Сутність поняття послуга та її особливості досліджували вчені різних країн, кожен з них визначав свої особливості. Погляди різних авторів на поняття «послуга» представлені в табл.1.1.

Таблиця 1.1

Визначення послуги з позиції різних авторів

Автор	Визначення
Ф. Котлер	Під послугою необхідно розуміти будь-який захід та/або вигоду, що одна сторона може запропонувати іншій і які переважно невідчутні, а також не приводять до оволодіння будь-чим. Виробництво послуг може бути, а може і не бути пов'язане з товаром у його матеріальному вигляді.
Р. Малер	Послуги – це нематеріальні активи, що виробляються з метою збуту. Нематеріальні активи (або невідчутна цінність) – це цінність, яка не є фізичним об'єктом, але має вартість – грошову оцінку.
Т. Хілл	Послуги – це зміна стану особи або товару, що належать певній еконо- мічній одиниці, яка виникає в результаті діяльності іншої економічної одиниці з попередньої згоди першої. Іншими словами, це сукупність робіт, що виконуються для задоволення потреб клієнта і мають певну вартість.
К. Маркс	Послугу необхідно розуміти як особливу споживчу вартість, отриману певною працею, як і будь-який інший товар; але особливість споживчої вартості послуги полягає в тому, що праця визначає послуги не як річ, а як діяльність.
К. Гронрус	Основною характеристикою послуг є процес, у межах якого споживачі взаємодіють із виробничими ресурсами підприємства – надавача послуг
У. Фріцше, Р. Малері	Нематеріальні активи, що виробляються з метою збуту
Ж.-Б. Сей	Послуги як особливий вид благ, здатний приносити дохід своїм власникам

Джерело : складено автором на основі [1-6]

Аналіз думок різних вчених показав, що вони визначають послуги як вид діяльності, сферу, або грошовий потік.

«Оцінюючи послугу в приведених визначеннях можна сказати, що послуги розглядаються як види діяльності або праця, в процесі виконання якої зазвичай не створюється новий, раніше не існуючий продукт, але змінюється стан або якість уже існуючого продукту, тобто до послуг відносять блага, які пропонуються, як правило, не у вигляді речей, а у формі діяльності» [6].

На нашу думку, трактування послуги як виду діяльності є обґрунтованим, оскільки до послуг відносять блага, які пропонуються, як правило, не у вигляді речей, а у вигляді корисної діяльності.

Враховуючи представлені вище визначення можна стверджувати, що послуги мають різні види особливостей.

Таблиця 1.2

Характеристика особливостей послуг

Вид	Особливість
Невідчутість (нематеріальний характер) послуг	Послуги неможливо продемонструвати, побачити, спробувати, транспортувати, зберігати, упаковувати або вивчати до моменту їх отримання
Невіддільність виробництва і споживання послуг	Послуги здебільшого виробляються і споживаються одночасно, тобто розпочинати їх надання можна тільки після отримання замовлення від клієнта на основі взаємовідносин
Нездатність послуг до зберігання	Послуги неможливо зробити завчасно та зберігати для подальшої реалізації; так, незайняті кімнати у готелі, непродані авіаквитки не можуть бути відновленими; якщо потужності щодо надання послуг переважають попит на них, це спричинює зниження дохідності або вартості послуг
Мінливість послуг	Якість послуг коливається в широких межах залежно від їх виробників, часу і місця надання послуг, від наявних на підприємстві стандартів системи обслуговування, тобто від рівня сервісу на конкретному підприємстві та від багатьох інших факторів

Джерело: [7]

Враховуючи усе вищесказане погоджуємося з Вітренко А. в тому, що послугу можна визначити, як «особливий нематеріальний товар, який включається в процес виробництва та обігу у формі певної продуктивної та корисної дії виробника щодо перетворення власних та залучених ресурсів

споживача у вигляді самої людини, її власності, правочинів, інформаційних масивів із метою задоволення унікальної потреби (зазвичай нематеріальної) споживача» [6].

Ринок послуг - це сегмент ринку, де продаються та купуються різноманітні послуги. Він є частиною економічної системи, де відбувається обмін послугами між постачальниками (надавачами) та споживачами (клієнтами). Послуги можуть бути фізичними (наприклад, перевезення пасажирів або ремонт автомобіля) або нематеріальними (наприклад, консультування, навчання або медичні послуги).

Ринок послуг має свої характеристики, які відрізняють його від ринку товарів.

Таблиця 1.3

Характеристика ринку послуг

Особливість	Характеристика
Нематеріальність	Послуги є нематеріальними та не можуть бути збережені або перевезені в традиційному розумінні, як це можливо з товарами. Наприклад, консультація або лікування.
Інтангібельність	Багато послуг є інтангібельними, тобто їх важко оцінити або виміряти, так як вони не мають матеріальної форми. Наприклад, якість обслуговування.
Участь клієнта	У більшості випадків споживач бере активну участь у процесі надання послуги. Наприклад, у медичних послуг пацієнт взаємодіє з лікарем.
Гнучкість	Послуги можуть бути дуже гнучкими та адаптивними, оскільки часто вони можуть бути призначені або змінені в залежності від потреб клієнта.
Конкуренція на ринку	Ринок послуг може бути дуже конкурентним, особливо у сучасному світі, де доступ до інформації широкий та зростає кількість постачальників.

Джерело:

Ринок послуг є важливою складовою економіки будь-якої країни, і його розвиток може мати великий вплив на загальний економічний розвиток та добробут суспільства.

1.2 Класифікація послуг

«Послуги можна характеризувати за різними критеріями і функціями, які вони виконують у суспільстві» [8].

Однією з найпоширеніших є класифікація за галузями:

- Інформаційні технології (розробка програмного забезпечення, обслуговування мереж, аутсорсинг ІТ);
- Освіта (навчання, консультації, тренінги);
- Медичні послуги (лікарняна допомога, консультації лікарів, діагностика);
- Фінансові послуги (банківські послуги, страхування, інвестиції);
- Транспортні послуги (перевезення пасажирів та вантажів, логістика);
- Туризм та гостинництво (подорожі, проживання, екскурсії) та ін.

З погляду витрат праці можна розрізняти послуги матеріального характеру та чисті (нематеріальні). До матеріальних послуг належать такі їх види, на надання яких витрачається праця, спрямована на здійснення процесів обміну, розподілу чи споживання готових продуктів. Під чистими (нематеріальними) послугами можна розуміти ту частину витрат праці, яка приймає предметної форми. Оскільки послуги є різновид благ, то потік послуг можна класифікувати за низкою наступних ознак:

1) за характером виробництва послуг - матеріальні, до яких відноситься електроенергія, вода з необхідним ступенем очищення та температури та нематеріальні – це послуги з обслуговування будинків, санітарне очищення;

2) за характером споживання – індивідуальні; змішані – тобто спрямовані на задоволення потреб щодо незначною за чисельністю групи людей, об'єднаних загальним місцем проживання та відпочинку в межах житлової зони) та колективні;

3) за характером надання - економічні та вільні;

4) за методом доведення до споживача – житлові та комунальні

Класифікація послуг може варіюватися в залежності від конкретного контексту та галузі діяльності. Класифікація послуг представлена на рис 1.2

Рис. 1.2 Класифікація послуг

Джерело: власна розробка автора на основі [8-10]

Запропонований підхід не є вичерпним адже ознаки, за якими класифікують послуги може бути широка кількість.

З точки зору міжнародних статистичних порівнянь уявлення про склад послуг дає Державний класифікатор продукції і послуг (ДК 016-2010) [11] -

це система кодування та класифікації різноманітних товарів і послуг, що використовується в Україні для стандартизації та уніфікації класифікації продукції та послуг. Важливим інструментом збору [12] і аналізу даних міжнародних порівнянь є Державний класифікатор послуг зовнішньоекономічної діяльності

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РИНКУ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

2.1 Стан та тенденції розвитку ринку послуг в Україні

Сектор послуг у галузі економіки є одним із перспективних напрямків. Він охоплює широкий спектр видів діяльності, включаючи транспорт, туризм, інформаційні та фінансові послуги. У розвинених країнах світу цей сектор займає провідні позиції. Наприклад, у Сполучених Штатах близько 65% валового національного продукту, 70% робочої сили та 50% бюджету сім'ї припадають на сферу обслуговування. Розвиток ринку послуг передбачає зростання глобальної конкуренції, збільшення обсягів експорту та імпорту. Також спостерігається збільшення уваги до якості послуг та строгого контролю за ними. У майбутньому передбачається збільшення гарантій на надані послуги, які будуть розглядатися як важлива додаткова перевага для клієнтів. Компанії все більше усвідомлюють значення якісної розробки нових послуг.

Період з 2020-2022 років для ринку послуг України був надзвичайно складним, адже його початок припав на пандемію COV-19, значно вплинула на кількість підприємств у різних галузях сфери послуг. З одного боку, карантинні обмеження та зміни в споживчих звичках призвели до тимчасового чи повного припинення діяльності багатьох підприємств, особливо у сферах, що прямо підпадали під обмеження (наприклад, ресторанний бізнес, туризм, розваги). Це призвело до зменшення кількості підприємств у цих галузях через банкрутства або тимчасове припинення діяльності. З іншого боку, деякі галузі, такі як електронна комерція, медичні послуги та онлайн-освіта, зазнали зростання попиту під час пандемії, що може призвести до збільшення кількості підприємств у цих секторах через появу нових бізнесів та розвиток існуючих. Кінець періоду припав на

повномасштабну війну. Це ще гірше позначилось на зміні кількості суб'єктів господарювання в даній сфері (рис. 2.1)

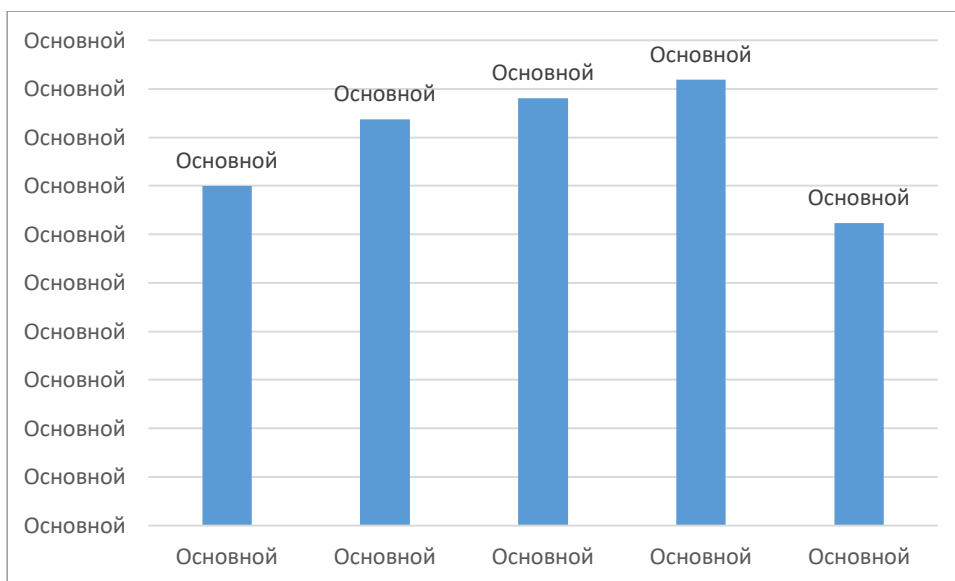

Рис. 2.1. Динаміка кількості підприємств сфери послуг

Джерело: складено автором на основі [13]

На рисунку можна побачити, що в ретроспективі 5 років не зважаючи пандемію в 2019-2021р.р. спостерігалось хоч і не значне, але збільшення кількості підприємств сфери послуг. Проте повномасштабна війна внесла свої корективи і в 2022 році їх кількість становила 623 тис. од.. Таким чином темп приросту склав -32%. Припинило своє існування 295,5 тис. підприємств.

Більш докладно побачити зміни можна в розрізі окремих галузей (табл. 2.1)

Таблиця 2.1.

Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, тис. од.

Підприємства сфери послуг	Роки			Відхилення 2022р. до 2021р.	
	2020	2021	2022	+/-	%
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	98,3	94,6	88,2	-6,4	-6,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	71,8	69,7	57,7	-12	-17,2
Інформація та телекомунікації	234,2	284,2	57,7	-226,5	-79,7
Операції з нерухомим майном	95,8	94,3	79,1	-15,2	-16,1

Професійна, наукова та технічна діяльність	140,4	143,2	137,4	-5,8	-4,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	53,7	54,2	45,9	-8,3	-15,3
Освіта	16,7	17,9	17,5	-0,4	-2,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37,6	34,6	32,2	-2,4	-6,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15,7	15,9	13,6	-2,3	-14,5
Надання інших видів послуг	116,4	110,4	94,2	-16,2	-14,7
Усього	880,6	919	623,5	-295,5	-32,2

Джерело: розраховано автором на основі [13]

З таблиці видно, що в останній рік в усіх без винятку галузях відбувається зменшення кількості підприємств. Найбільш вагомий спад відбувся в галузі інформація та телекомунікації, це як раз та галузь, яка не зважаючи на пандемію демонструвала показники росту. Ретроспектива 5 років показує, що це була одна з найбільш швидко зростаючих галузей (рис. 2.2)

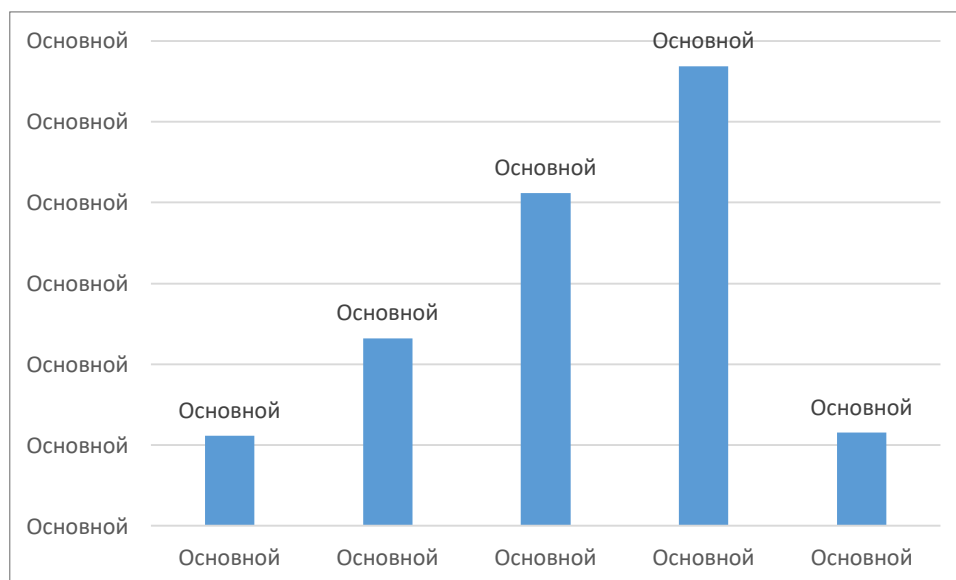

Рис. 2.2. Динаміка кількості підприємств сфери послуг галузі інформація та телекомунікації

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Як видно з графіку у 2022 році відбулось колосальне падіння показника кількості підприємств на рівні 79,7%. Таким чином показники майже

зрівнялись з показниками п'ятирічної давності. Найбільшого розвитку демонстрував в попередні роки саме ІТ-сектор.

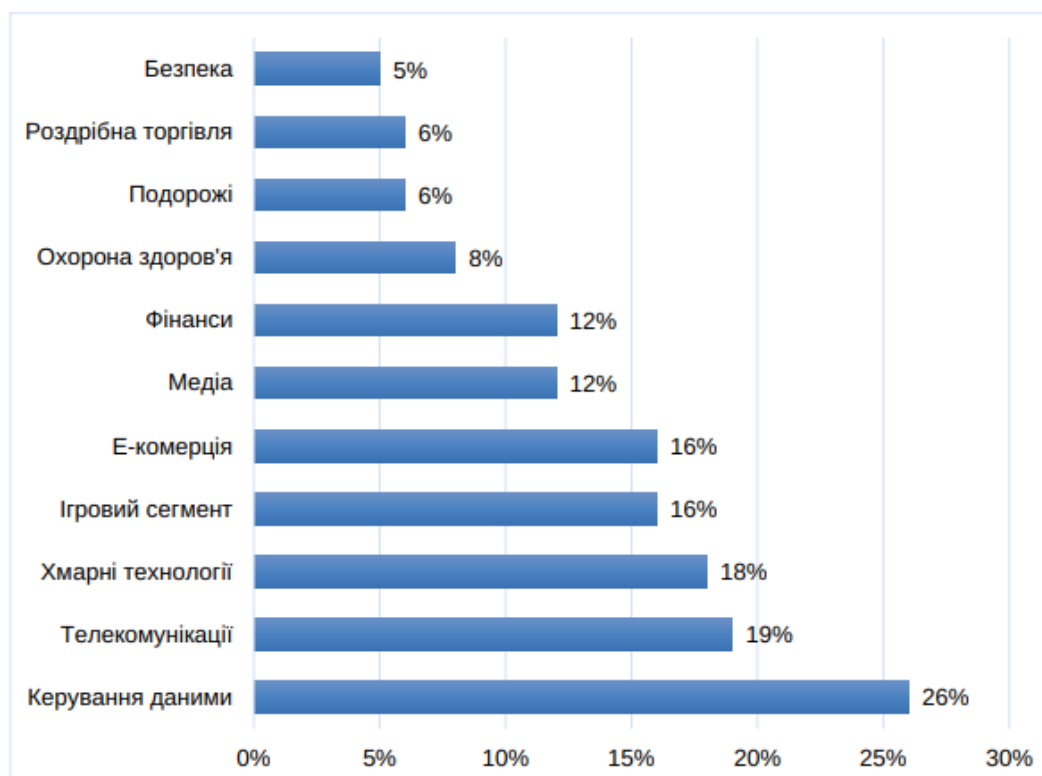

Рис. 2.3 Ключові напрями діяльності Українських ІТ-компаній

Джерело: розраховано автором на основі [13]

З представленою діаграмою зрозуміло, що найбільшу частку становив напрям керування даними (26%), Телекомунікації (19%), хмарні технології (18%), ігровий сегмент та е-комерція - по 16%, медіа та фінанси – по 12%, охорона здоров'я, подорожі, роздрібна торгівля, безпека – менше 10%

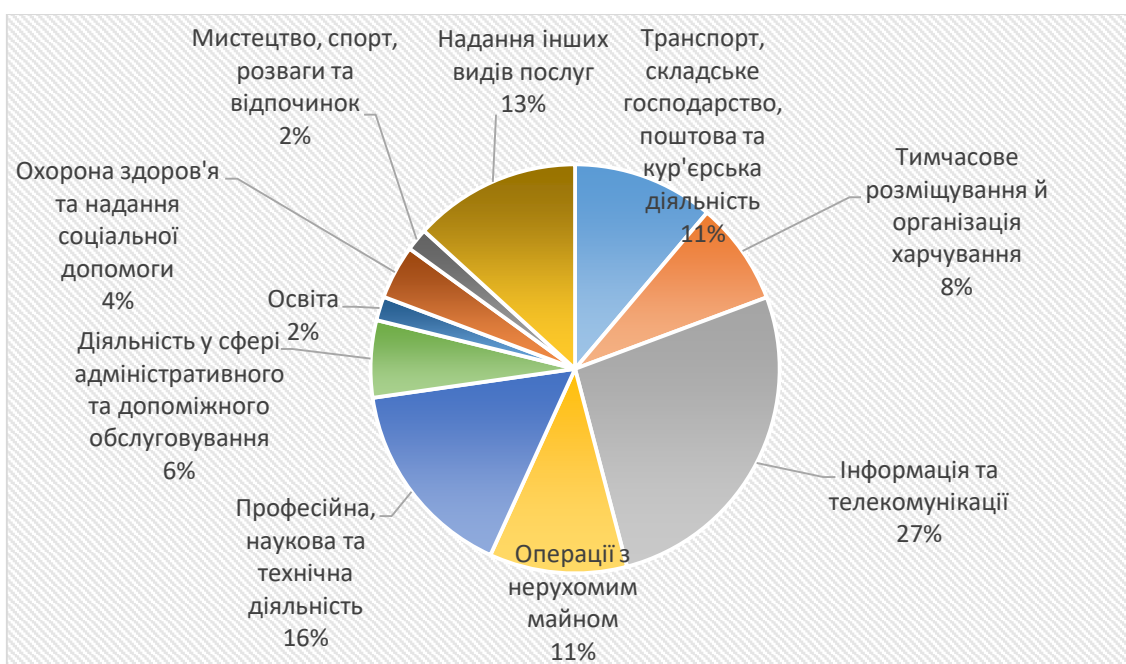

Рис. 2.4. Структура підприємств сфери послуг в 2019 році

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Порівнюючи галузеву структуру підприємств в 2019 році з 2022 роком структуру також помітно зменшення частки підприємств в галузі інформації та телекомунікації .

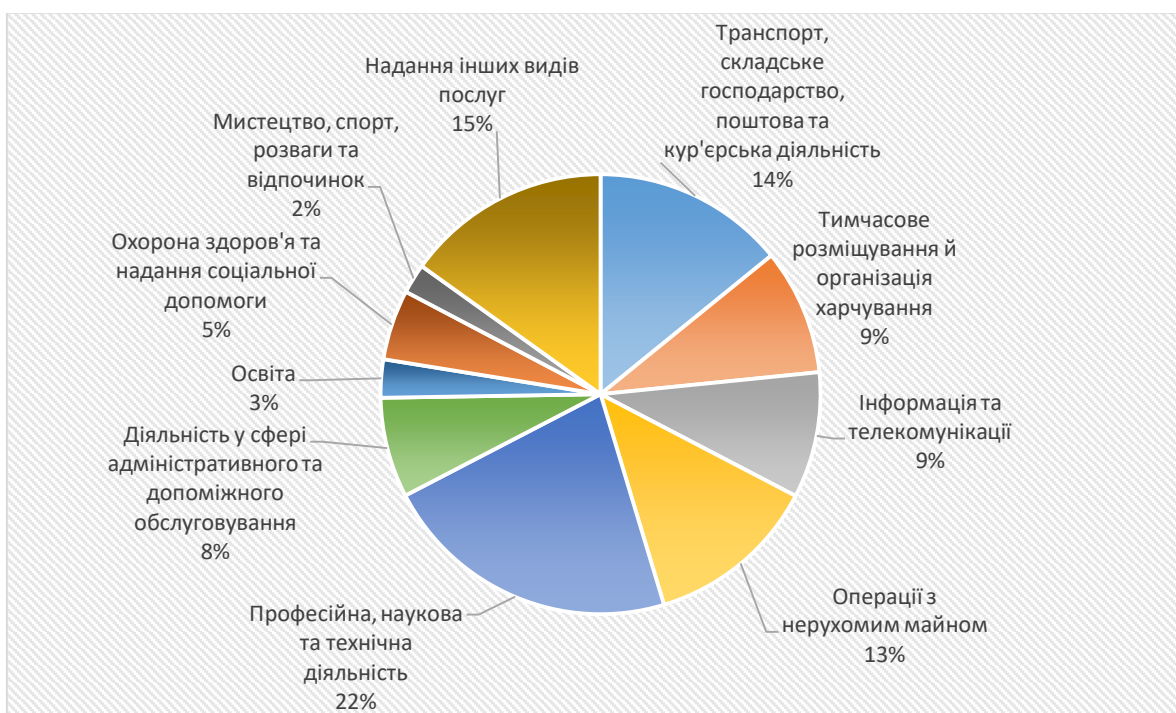

Рис. 2.5. Структура підприємств сфери послуг в 2022 році

Джерело: розраховано автором на основі [13]

В 2022 році найбільшу частку становили підприємства професійної, наукової та технічної діяльності, транспорту та складського господарства та інші види послуг.

Крім аналізу суб'єктного складу галузі, важливо дослідити результати їх діяльності, а саме обсяги реалізованих послуг та ефективність цієї діяльності.

Обсяги реалізованих послуг за видами економічної діяльності представлено в табл. 2.2

Таблиця 2.2

Обсяги реалізованих послуг за видами економічної діяльності,

млрд грн

Підприємства сфери послуг	Роки			Відхилення 2022р. до 2021р.	
	2020	2021	2022	+/-	%
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	558,4	654,5	541,9	-112,6	-17,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	66,41	107,3	38,1	-69,2	-64,5
Інформація та телекомунікації	395,4	528,4	292,105	-236,3	-44,7
Операції з нерухомим майном	159,1	192,7	124,7	-68	-35,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	343,2	451,8	296,4	-155,4	-34,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	127,1	161,1	102,9	-58,2	-36,1
Освіта	11,3	16,6	5,7	-10,9	-65,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	130,5	195,3	179,9	-15,4	-7,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	12,2	21	8,5	-12,5	-59,5
Надання інших видів послуг	27	38	4,6	-33,4	-87,9
Усього	1830,61	2366,7	1594,81	-771,9	-32,6

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Аналіз обсягів реалізованої продукції в галузевому аспекті показав, що загалом їх обсяг в 2022 році зменшився на 32,6 %. В розрізі галузей найбільше падіння спостерігається принаданні інших видів послуг (-87,9%),

освіта (-65,7%), Тимчасове розміщування й організація харчування (-64,5%), інформація і телекомунікація (-44%)

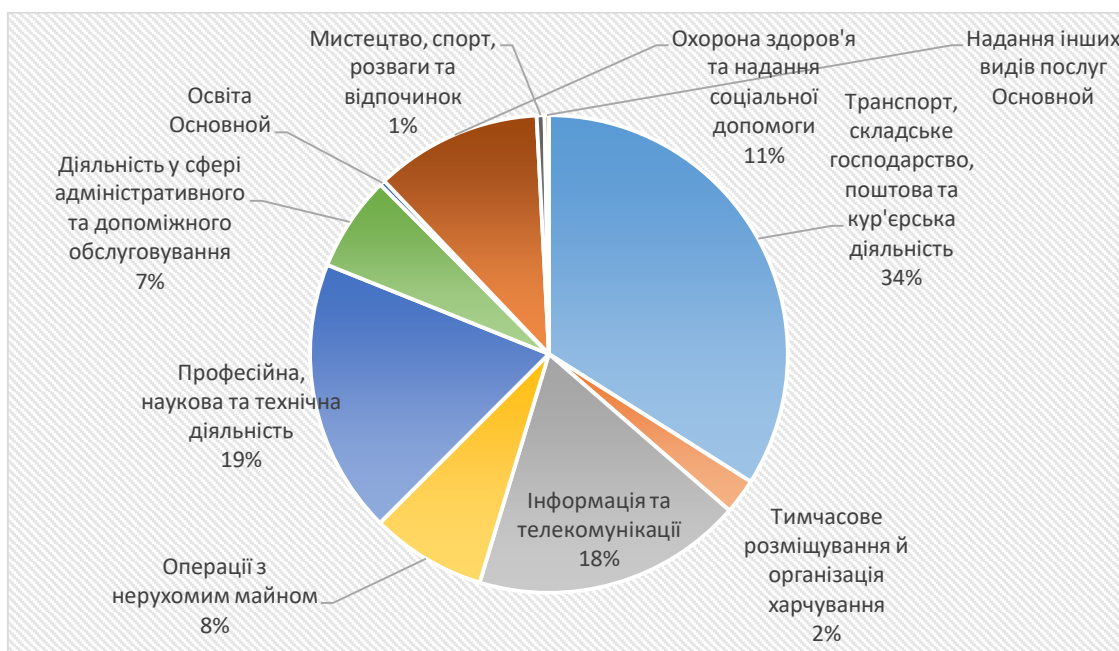

Рис 2.6. Структура обсягу реалізованих послуг в 2022 році

Джерело: розраховано автором на основі [13]

В структурі обсягу реалізованої продукції найбільша частка належить галузі транспорт та складське господарство (34%)., Професійна, наукова та технічна діяльність (19%), Галузь охорони здоров'я становила 11%

Рентабельність операційної діяльності представлена в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рентабельність операційної діяльності

Підприємства сфери послуг	Роки			Абсолютне відхилення 2022р. до 2021р.,
	2020	2021	2022	
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4,4	5,8	2,7	-3,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	-7,9	9	-10	-19
Інформація та телекомунікації	14,7	15,6	12,9	-2,7

Операції з нерухомим майном	-6,3	15,5	-17,1	-32,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,4	4,1	-10	-14,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5,5	7,1	0,8	-6,3
Освіта	7,1	5,6	2,1	-3,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11,2	0,01	3,2	3,19
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-10,6	-12,5	-10	2,5
Надання інших видів послуг	3,4	3,5	5,1	1,6

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Аналіз показників ефективності функціонування сфери послуг в аналізованій період показав, як і в попередніх дослідженнях падіння по всіх галузях. Найбільше падіння рівня рентабельності спостерігається в галузі операцій з нерухомим майном, рівень рентабельності якої впав з 15,5% до -17,1%. Галузь Тимчасове розміщування й організація харчування втратила 19 в.п., професійна, наукова та технічна діяльність втратила 14,1 в.п. Найвищий рівень рентабельності зберігає галузь Інформація та телекомунікації, незважаючи на невелике падіння прибутковості, рівень рентабельності в 2022 році становив 12,9%. Також позитивний рівень рентабельності мають галузі Транспорт, складське господарство, освіта, охорона здоров'я та інші галузі.

2.2. Особливості експорту послуг України

Україна, як активний учасник світового ринку, сприяє не лише споживанню послуг, але й активно виступає як постачальник різноманітних сервісів, що консолідує та розширює наші зв'язки з міжнародним співтовариством.

Регіональна структура зовнішньої торгівлі послугами України представлена в табл. 2.4

Таблиця 2.4

Регіональна структура зовнішньої торгівлі послугами України

	Експорт			Імпорт			Сальдо
	тис.дол.	У % до 2021	у % до загального обсягу	тис.дол. США	У % до 2021	у % до загального обсягу	
Україна	9166030,3	71,7	100,0	3015092,9	37,8	100,0	6150937,4
В тому числі області							
Вінницька	201383,5	98,4	2,2	50731,7	183,1	1,7	150651,7
Волинська	97232,7	111,7	1,1	35313,0	90,5	1,2	61919,6
Дніпропетровська	156239,6	62,4	1,7	163486,8	55,2	5,4	-7247,2
Донецька	13802,0	15,7	0,2	19680,8	19,8	0,7	-5878,8
Житомирська	84259,8	74,0	0,9	14213,3	100,4	0,5	70046,5
Закарпатська	315475,9	91,0	3,4	25537,1	78,0	0,9	289938,7
Запорізька	120486,2	65,5	1,3	14737,8	55,6	0,5	105748,4
Івано-Франківська	54035,5	77,8	0,6	18480,4	68,9	0,6	35555,0
Київська	165887,8	48,7	1,8	115619,1	47,3	3,8	50268,7
Кіровоградська	28751,5	101,9	0,3	8380,8	68,2	0,3	20370,7
Луганська	1383,2	4,1	0,0	к/с	к/с	к/с	к/с
Львівська	800844,6	92,9	8,7	129235,7	112,3	4,3	671608,9
Миколаївська	169222,0	30,4	1,9	20329,6	65,4	0,7	148892,4
Одеська	561632,4	59,4	6,1	385611,0	72,0	12,8	176021,4
Полтавська	30990,3	70,8	0,3	62316,1	63,2	2,1	-31325,8
Рівненська	90208,2	108,8	1,0	49123,9	80,5	1,6	41084,4
Сумська	18092,5	54,1	0,2	15211,5	50,3	0,5	2881,0
Тернопільська	103274,5	93,7	1,1	25247,8	160,7	0,8	78026,7
Харківська	296467,7	55,0	3,2	19727,5	22,5	0,7	276740,1
Херсонська	3973,2	11,2	0,0	к/с	к/с	к/с	к/с
Хмельницька	31470,3	108,0	0,3	19353,3	88,4	0,6	12117,0
Черкаська	55923,1	107,9	0,6	18424,8	62,9	0,6	37498,3
Чернівецька	78810,8	156,9	0,9	3948,1	57,8	0,1	74862,7
Чернігівська	26872,6	60,9	0,3	11224,6	31,5	0,4	15648,0
м.Київ	3993476,6	76,2	43,6	1524526,1	37,2	50,6	2468950,5

Джерело : [13]

Регіональний аналіз зовнішньоекономічної діяльності сфери послуг показав, що в 2022 році послуг експортовано на 9166,03 млн.дол., в той же час імпорт становив 3015,1 млн дол. В результаті маємо позитивне сальдо

зовнішньоторгівельного обороту 6150,9 млн дол. Найбільшими експортерами є м. Київ (43,6%), області Львівська (8,7%), Одеська (6,1%), Запорізька (3,4%), Харківська (3,2%).

В той же час найбільшими імпортерами послуг є м. Київ 50,6%, Одеська (12,8%), Дніпропетровська (5,4%) області.

Динаміка експорту в порівнянні з попереднім періодом показала, що збільшення експорту спостерігається в Чернівецькій, Черкаській, Хмельницькій, Рівненській, Кіровоградській та Волинській областях. Імпорт зріс у Львівській, Вінницькій, Тернопільській областях.

Розглянемо товарну структуру зовнішньої торгівлі послугами (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами у 2022 році

Найменування послуги згідно із КЗЕП	Експорт			Імпорт		
	млн.дол. США	У % до 2021	у % до загального обсягу	млн.дол. США	У % до 2021	у % до загально го обсягу
Усього	9166,1	71,7	100,0	3015,1	37,8	100,0
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	921,9	59,9	10,1	4,3	42,3	0,1
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	129,9	42,9	1,4	47,	61,4	1,6
Транспортні послуги	2963,2	63,6	32,3	1040,3	58,5	34,5
Послуги, пов'язані з подорожами	146,2	42,6	1,6	188,3	11,8	6,3
Послуги з будівництва	26,3	44,7	0,3	17,8	26,5	0,6
Послуги зі страхування	22,7	18,3	0,3	68,9	50,5	2,3

Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	162,4	176,7	1,8	366,6	71,7	12,2
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	31,7	51,3	0,4	292,9	46,8	9,7
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	3712,9	92,1	40,5	414,2	58,1	13,7
Ділові послуги	1026,0	68,2	11,2	537,3	47,0	17,8
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	21,5	43,6	0,2	17,2	79,1	0,6
Державні та урядові послуги	1,2	13,3	0,0	20,0	1,8	0,7

Джерело: [13]

Аналіз таблиці показав, що найбільшу частку у експорті займають послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (40%) та транспортні послуги 32%

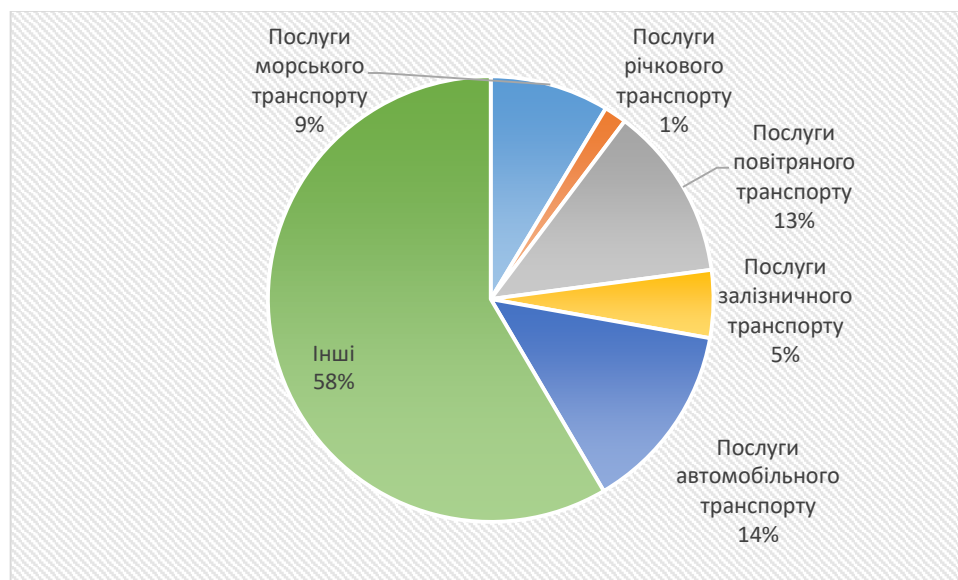

Рис. 2.7. Структура експорту транспортних послуг України

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Послуги трубопроводів і поштові відносяться до конфіденційної інформації і увійшли до частки інших. З відомих даних найбільшу частку в експорті займають послуги автомобільного транспорту -14%

Рис 2.7. Структура експорту у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг України

Джерело: розраховано автором на основі [13]

Як видно малюнку найбільшу частку становлять комп'ютерні послуги.

В структурі імпорту домінують транспортні послуги (34,5%), ділові послуги (17,8%), ІТ-послуги 13,7%, та послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю (12,2%)

В імпорті ділових послуг 70% припадає на консалтингові послуги. В імпорті транспортних послуг більше 40% займають перевезення морським транспортом.

Незважаючи на потенціал, Україна також стикнулась з великим викликом, такими як війна. Проте перспективи для подальшого розвитку в період післявоєнної відбудови залишаються значними.

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВІЙНИ

Держави – члени Організації Об'єднаних Націй (ООН) 25.09.2015 ухвалили «Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року». Даний порядок денний – це перспективний план масштабних перетворень, включає взаємопов'язані і нероздільні цілі та завдання у сфері сталого розвитку.

На офіційному сайті Державної служби статистики України створено розділ "Концепція сталого розвитку". Там містяться інформація та методичні рекомендації щодо переходу України на принципи управління, пов'язані з реалізацією низки показників, спрямованих на ліквідацію злиднів, збереження ресурсів планети та забезпечення благополуччя для всіх. Кожна з 17 цілей містить низку показників, які мають бути досягнуті протягом 15 років. Це безпосередньо стосується і сфери освіти. Базове формулювання концепції сталого розвитку було надано у 1987 р. у доповіді «Наше спільне майбутнє» Світовою комісією ООН з навколишнього середовища та розвитку. У документах ООН міститься таке визначення сталого розвитку: це розвиток, у якому задоволення потреб нинішніх поколінь здійснюється без шкоди можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Крім того, на перший план виходять так звані цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ), серед яких скорочення вдвічі масштабів злиднів, забезпечення загальної початкової освіти.

На даний момент концепцію сталого розвитку тісно пов'язують із «зеленою» економікою, яку деякі економісти розглядають як альтернативу ринковій економіці.

«Прогнози свідчать про те, що неспроможність знизити серйозні екологічні ризики загрожує сповільненням прогресу в сфері людського розвитку для майбутніх поколінь. Деградація довкілля посилює нерівність

через несприятливий вплив на фізичний і духовний стан людей, у свою чергу, нерівність людського розвитку посилює екологічну деградацію, зокрема, внаслідок не сформованості у суспільстві відповідних моральних і етичних настанов» [14]

Галузь послуг складається з різноманітних видів економічної активності, що в основному породжують нематеріальні результати. Ці результати можуть використовуватися у матеріальному виробництві або в індивідуальному або колективному споживанні, спрямованому на формування особистості або покращення матеріальних умов життя. У контексті людського розвитку послуги (зокрема, соціальні, такі як освіта, культура, охорона здоров'я, рекреація і т.д.) визначають якість людських ресурсів. Рівні можливості означають забезпечення кожній особі, незалежно від її походження (соціального статусу, місця проживання, стану здоров'я і т.д.), можливості досягти суспільної позиції, що відповідає її потенціалу (здібностям). Справедливим вважається врахування нерівності, що виникає з різниці вроджених здібностей та нерівності, яка сприяє тим, хто має менше можливостей. Соціально вразливими вважаються не лише ті, хто не має доступу до соціальних послуг, а й ті, хто має обмежені можливості їх отримання, враховуючи якість цих послуг.

Рис. 3.1. Взаємозв'язок показників ринку послуг в концепції сталого розвитку

Показники цілей сталого розвитку ринку послуг представлені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники цілей сталого розвитку ринку послуг

Сфера	Показники
Екологічні показники ринку послуг	<ul style="list-style-type: none"> – Формування екологічної компетенції власників бізнесу і працівників ринку; – Застосування екологічних ресурсозберігаючих технологій
Соціальні показники ринку послуг	<ul style="list-style-type: none"> – Збалансоване задоволення потреб та очікувань населення у сфері послуг; – диверсифікація послуг, розширення онлайн-послуг; – рівність можливостей (гендерна рівність, інклюзивна доступність);
Економічні показники ринку послуг	<ul style="list-style-type: none"> – ефективне використання ресурсів, залучених до реалізації послуги; – ефективне співвідношення витрати/результати; – співробітництво та розвиток потенціалу

Джерело: складено автором

«Ціннісні орієнтири сталого розвитку можна охарактеризувати наступним чином: гармонія людини з природою, яка вимагає від людства зупинити свою експансію в природу; гармонія людини із суспільством, для чого індивід повинен урівноважувати свої егоїстичні претензії з інтересами колективу, соціуму, держави; гармонія людини із самою собою, яка передбачає набуття сенсу життя і щастя» [15, с. 7]. На сьогоднішній день діже допомагає досягненню цих орієнтирів та показників сталого розвитку цифровізація ринку послуг.

Цифровізація ринку послуг - це процес впровадження технологій та цифрових інструментів для поліпшення надання та отримання різноманітних послуг. Це охоплює широкий спектр сфер, від онлайн-торгівлі та фінансових послуг до охорони здоров'я та освіти. Цифрові рішення дозволяють покращити ефективність, зручність та доступність послуг для користувачів, зменшити бюрократію та оптимізувати витрати для провайдерів послуг. В результаті цифровізації ринку послуг сприяє розвитку економіки, підвищенню конкурентоспроможності підприємств та полегшенню життя споживачів, а отже і досягати цілей сталого розвитку.

З метою екологізації та гуманізації свідомості людей мають бути вирішені ряд задач галузевих сегментів сфери послуг(табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Напрями реалізації концепції сталого розвитку в сфері послуг

Галузь	Здачі
Сфера освіти	Впровадження "освіти в інтересах сталого розвитку" розширює можливості навчального процесу у контексті сталого розвитку. Цей підхід створює систему, що сприяє зміні життєвих пріоритетів на індивідуальному рівні та моделює соціальні процеси. Згідно зі Стратегією Європейської економічної комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку, особлива увага має бути приділена практичній реалізації моделей сталого розвитку та формуванню відповідних норм поведінки і стилів життя у повсякденному досвіді дітей і дорослих.
Сфера культури	Формування екологічної культури, а також загальної культури життєдіяльності та споживання суспільних благ, спрямоване на розвиток особистості з акцентом на дотримання екологічно грамотної поведінки та захист власного здоров'я та довкілля. Цей підхід активно впроваджує практичні дії щодо розв'язання конкретних екологічних проблем "тут і зараз", особливо в місцевих спільнотах та промислових районах, де діти навчаються на прикладах ефективних методів вирішення місцевих екологічних викликів.
Сфера охорони здоров'я	Удосконалення системи інформування про здоров'я на всіх рівнях суспільства та створення механізмів швидкого реагування на основні загрози для здоров'я і санітарного благополуччя, зосереджуючись зокрема на чинниках, що впливають на здоров'я, зокрема на шкідливі впливи, пов'язані зі стилем життя.
Сфера торгівлі та побутового обслуговування	Акцент на проблемах екологічного інформування (в тому числі шляхом екологічного маркування продукції) та відповідальності торговельних мереж за якість продукції. Прямий вплив на довкілля оцінюється через критерії екологічності застосовуваних технологій і устаткування (нормативи і стандарти упаковки та переробки товарів), ефективності логістики щодо мінімізації втрат при транспортуванні та зберіганні товарів, їх утилізації;
Сфера туризму та рекреації	Розвиток зеленого (сільського, екологічного) туризму, відновлення біорізноманіття, широке застосування в туристичній інфраструктурі енергоощадливих технологій.
Сфера транспортних послуг	Вдосконалення технічного стану транспортного рухомого складу та інфраструктури для забезпечення ефективності, безпеки і екологічної придатності. Запровадження програм та заходів, спрямованих на зменшення шкідливого впливу транспорту на довкілля та підтримку сталого розвитку. Вдосконалення правил та стандартів безпеки в транспортних послугах з метою забезпечення безпеки пасажирів і учасників дорожнього руху.

Джерело: власна розробка автора на основі [15]

Після початку повномасштабної війни в Україні щоденно спостерігаються активні обстріли з використанням різних видів боєприпасів, як дозволених, так і заборонених, що призводить до утворення великих вирубок від авіабомб та артилерійських обстрілів, а також формування нових мінних полів. Унаслідок цих воєнних дій руйнується важка військова техніка, що спричиняє виток нафтопродуктів та пожежі на територіях. Усі ці наслідки воєнних дій негативно впливають на ґрунт і мають серйозні наслідки для економіки країни та здоров'я людей. За даними дослідників 30% території України воринні мінами. Вони є загрозою для екології, соціуму, бізнесу. Забруднення води, повітря і землі внаслідок ведення бойових дій вимагає ще більше усиль від влади та міжнародних організацій для подолання цих викликів. В результаті з'являється попит на нові види послуг, як, наприклад, розмінування територій. Експерти стверджують, що попит на ці послуги буде актуальним іще багато років. І сфера послуг пов'язаних з забезпеченням сталого розвитку в період післявоєнної відбудови буде тільки розширюватись.

ВИСНОВКИ

Під час написання кваліфікаційної роботи було отримано ряд висновків.

Досліджуючи поняття і сутність послуги з позиції різних авторів та порівнюючи між собою їх тлумачення ми прийшли до висновку, що послугу визначають ряд характерних особливостей : невідчутність, невіддільність виробництва і споживання послуг, нездатність послуг до зберігання, мінливість.

В той же час ринок послуг, як сегмент ринку, де продаються та купуються різноманітні послуги також має ряд характеристик: нематеріальність, участь клієнта, гнучкість, конкуренція на ринку.

Визначено, що послуги можна характеризувати за різними критеріями і функціями, які вони виконують у суспільстві. Однією з найпоширеніших є класифікація за галузями. Запропонована класифікація послуг, згрупованих за різними ознаками. Ми класифікували послуги за характером, за масштабом, за складом, за рівнем стандартизації, за ціноутворенням. Запропонований підхід не є вичерпним адже ознаки, за якими класифікують послуги може бути широка кількість.

Статистичне дослідження показало, що в 2022 році кількість підприємств сфери послуг становила 623 тис. од.. Таким чином темп зменшення склав -32%. Припинило своє існування 295,5 тис. підприємств.

Навіть в такій швидко розвиваючійся галузі, як ІТ відбулось колосальне падіння показника кількості підприємств на рівні 79,7%. Таким чином показники майже зрівнялись з показниками п'ятирічної давності.

В 2022 році в структурі галузей найбільшу частку становили підприємства професійної, наукової та технічної діяльності, транспорту, складського господарства та інші види послуг.

Аналіз обсягів реалізованої продукції в галузевому аспекті показав, що загалом їх обсяг в 2022 році зменшився на 32,6 %. В розрізі галузей

найбільше падіння спостерігається при наданні інших видів послуг (-87,9%), освіта (-65,7%), Тимчасове розміщування й організація харчування (-64,5%), інформація і телекомунікація (-44%)

В структурі обсягу реалізованої продукції найбільша частка належить галузі транспорт та складське господарство (34%)., Професійна, наукова та технічна діяльність (19%), Галузь охорони здоров'я становила 11%

Регіональний аналіз зовнішньоекономічної діяльності сфери послуг показав, що в 2022 році послуг експортовано на 9166,03 млн.дол., в той же час імпорт становив 3015,1 млн дол. В результаті маємо позитивне сальдо зовнішньоторгівельного обороту 6150,9 млн дол. Найбільшими експортерами є м. Київ (43,6%), області Львівська (8,7%), Одеська (6,1%), Запорізька (3,4%), Харківська (3,2%).

Найбільшу частку у експорті займають послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (40%) та транспортні послуги 32%. В структурі імпорту домінують транспортні послуги (34,5%), ділові послуги (17,8%), ІТ-послуги 13,7%, та послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю (12,2%)

Методичні рекомендації щодо переходу України на принципи управління на засадах сталого розвитку, пов'язані з реалізацією низки показників, спрямованих на ліквідацію злиднів, збереження ресурсів планети та забезпечення благополуччя для всіх.

Прогнози свідчать про те, що неспроможність знизити серйозні екологічні ризики загрожуватиме сповільненням прогресу в сфері людського розвитку для майбутніх поколінь. Особливо це наразі актуально для України яка постраждала екологічно внаслідок війни.

Представлено взаємозв'язок показників ринку послуг в концепції сталого розвитку. Визначені Показники цілей сталого розвитку рингу послуг, серед них екологічні соціальні та економічні показники.

Запропоновані Напрями реалізації концепції сталого розвитку в сфері послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилюк Т. І. Сутність поняття «послуга»: теоретичні аспекти. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3247>
2. Gronroos C. Service management and marketing. West Sussex: Textbook / C. Gronroos. G. : Good fellow Publishers Ltd, 2004. – 34 p.
3. Bitner, Mary J. (1992), "Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Consumers and Employees," *Journal of Marketing*, 56 (April). – P. 57–71.
4. Hill T. P. On Goods and Services / T. P. Hill // *Review of income and Wealth*. 1977. December. Vol. 23. P. 320
5. R. Maleri and U. Fritzsche, "Grundlagen der Dienstleistungs- produktion," 5. Ed., Springer, Berlin, Heidelberg, 2008.
6. Вітренко А. О. Гносеологічні засади дослідження сутності економічної категорії «послуга» *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 9. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/9_2016ua/5.pdf
7. Коюда В.О. Сутність та змістовна характеристика послуги як бази управління. *Економіка і суспільство* . 2017. Випуск № 9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/81.pdf
8. Мальська М, Занько Ю Критеріально-функціональні ознаки послуг та їхні особливості у сфері туризму *Вісник львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Випуск 34. с. 251–259 URL : https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/VLNU_Mv_2014_34_29.pdf
9. Остафійчук Я.В., Підходи до класифікації послуг у контексті формування системи управління сферою послуг URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=892>
10. Траченко Л.А., Кіров І.М., Омаров В.О. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛУГ З ПОГЛЯДУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2786/1/%D0%9A%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1>

[%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B3%20%D0%B7%20%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%83%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.pdf](#)

11. Державний класифікатор продукції і послуг (ДК 016-2010) URL: <https://dkpp.rv.ua/>
12. Державний класифікатор послуг зовнішньоекономічної діяльності URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN3980>
13. Державна служба статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Я. В. Остафійчук МІСЦЕ СФЕРИ ПОСЛУГ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ Інвестиції: практика та досвід № 3/2012 http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/10.pdf
15. Хвесик М.А., Шубалий О.М. Сучасна парадигма сталого розвитку в умовах глобалізації. Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.] / Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 4—14.
16. Чмут А.В., Звонарьова О.І. Особливості формування асортиментної політики страхових підприємств в умовах VUCA– світу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №20. С. 646-650. Режим доступу до статті: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/132.pdf>
17. Тюхтенко Н.А., Макаренко С.М., Маргасова В.Г., Чмут А.В. Актуалізація цифровізаційних процесів в умовах сучасних маркетингових змін вітчизняного виробничого середовища. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2021. Том 20. Вип 2 (48). С. 33-45 URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/243674>
18. Чмут А. Розвиток туристичної галузі України в умовах Євроінтеграційних процесів. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Проблеми і тенденції розвитку сучасної економіки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти» (м. Херсон, 10-

- 11 листопада 2016 року). Херсон: вид-во ПП Вишемирський В.С., 2016. С. 96-97.
19. Чмут А.В., Победря О.В. Мікроекономічний аналіз ринку страхових послуг України. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (м. Дніпро, 13-14 квітня 2017 р). Дніпро, 2017. С. 702-704.
20. Чмут А.В. Якушев С. Особливості функціонування ринку нерухомості в Україні . Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні процеси економічного розвитку в сучасних умовах» (м. Херсон, 23-24 березня 2017). Херсон, 2017. С.244-245.
21. Чмут А.В. Звонарьова О. Управління асортиментом страхових послуг в умовах VUCA – світу. Матеріали 5 Міжнародної наук.-практ. конф. «Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації» (м. Дніпро, 07-09 листопада 2017 року) Дніпро, 2017. С. 75-77.
22. Чмут А.В. Розвиток зовнішньої торгівлі товарами продовольчої групи в Херсонській області. Матеріали 6 Міжнародної наук.-практ. конф. «Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації» (м. Дніпро, 07-09 листопада 2018 року) Дніпро, 2018. С. 85-87.
23. Чмут А.В., Чмут О.О. Сучасні виклики менеджменту в умовах VUCA – світу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки.* 2023. Вип. 47. С. 47-52.
URI: <http://ekhsuir.kspu.edu/123456789/17776>
24. Чмут А.В. Застосування методу аналізу ієрархій (МАІ) при прийнятті рішень в проектах інтеграції та партнерства *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки.* 2023 № 49 . Вісник ХДУ Серія Економічні науки С. 72-76
<https://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/822/787>